

Els primers cent anys de la Grècia contemporània: de la Revolució de 1821 al Gran Desastre de 1922

Rubén J. Montañés

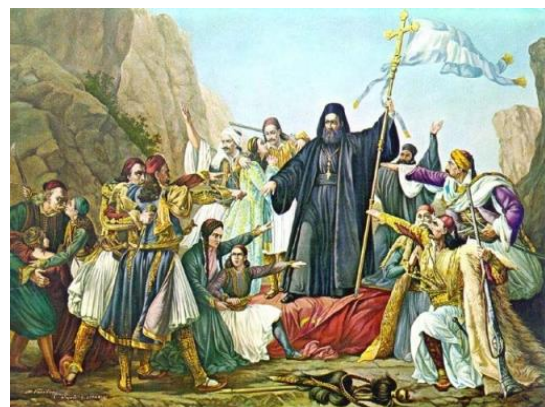
---

25 de març del 1821: mite, història i escaiença

Les revolucions —hi incloem tota mena d'esdeveniments que fan canviar, o a partir dels quals canvia significativament la història d'un poble— es caracteritzen per no tenir lloc en el moment previst. Ja sia perquè no s'havia previst cap moment —que això ja passa— o sia perquè algun fet inopinat, o l'excés d'entusiasme, les avança, o perquè algun daltabaix les retarda. Val a dir que als països mediterranis, poc caracteritzats per la puntualitat, és més habitual aquesta darrera possibilitat.

I després, és clar, tot són embolics, tant per a l'historiador com per a qualsevol patriota amb bona consciència, perquè no hi ha manera d'escatir la data exacta de les revolucions. Aleshores, tot poble es troba en el seu dret a fixar-ne una i fer-ne símbol; i en ajut, sovint no sol·licitat, del símbol, hi acudeix el seu germà gran, el mite.

En temps pretèrits, del mite s'encarregaven els aedes. En temps recents, les pantalles de cinema o de televisió. Al segle XIX, tant del símbol com del mite s'encarregaven, a parts iguals, els poetes i els pintors. Vegeu sinó:

Esquerra: el metropolità Germanós de la Vella Patres beneeix la bandera de la Revolució, mentre els revolucionaris grecs juren a Déu per aquesta. Quadre de Theódoros Vrízakis (1814-1878), pintat en 1865 (Pinacoteca Nacional).

Dalt: el metropolità Germanós de la Vella Patres aixeca a Kalàvrita la bandera de la Independència. Litografia de Ludovico Lipparini (1800-1856) feta en 1838 (Museu Nacional d'Història).

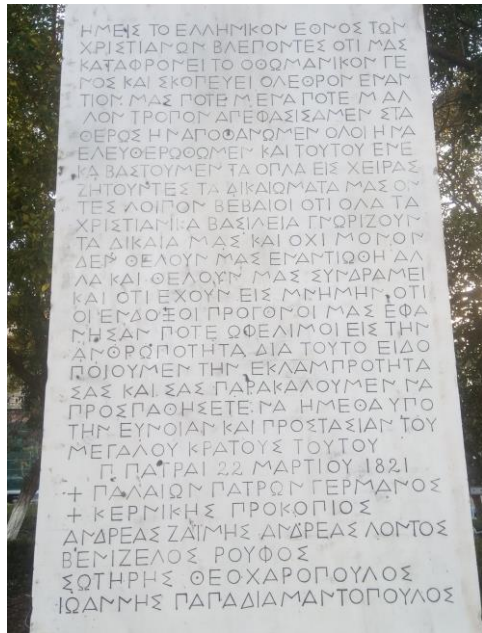
Que el metropolità Germanós es trobés el dia 25 de març beneïnt estendarts a Kalàvrita, al monestir d'Àgia Lavra, i arribés a Patres el mateix dia, per molt cap al capvespre que això fos, i tenint en compte els mitjans de transport de què disposava al Peloponnès en aquell temps, sembla prou improbable; al capdavall, emperò, quin dia va passar cada cosa té una importància molt relativa, si és que en té cap...

En realitat, l'aixecament dels grecs, en termes històrics, havia arribat pel cap baix amb uns deu anys de retard, quan ja no tocava fer revolucions; a tall d'exemple, en 1797, amb la incursió francesa a les illes Jòniques, el *Libro d'oro* de la noblesa havia estat cremat públicament. En 1821, tanmateix, la revolta es produïa a l'Europa absolutista del Congrés de Viena; les potències occidentals, a suggeriment de Metternich, mirarien cap a una altra banda mentre l'imperi otomà massacrava els grecs. Fet i fet, en gran mesura els líders revolucionaris s'havien format en els ideals democràtics i republicans de la Il·lustració, que detestaven per igual reis, emperadors, tsars i sultans. En època napoleònica, Grècia s'hauria alliberat en unes setmanes; en 1821 s'iniciava una llarga guerra, com a estat independent no es constituí fins 1830 i sense molts dels territoris que ara la integren.

Ja en termes de datació, l'aixecament surava enlaire des de finals del 1820, i en gener de 1821 ja es veia com imminent, fins al punt que les autoritats otomanes van copsar que quelcom es preparava i van començar a «recomanar» als notables del Peloponnès que s'estiguessin quiets, i en alguns llocs els van prendre ostatges. Fou el mateix metropolità Germanós qui va contenir l'esclat de la revolta, entenent que aquesta encara no estava ben preparada, i decidit —previsorament— a guanyar temps i posar a resguard de la repressió turca els dirigents grecs i en general tota la població que pogués.

És cert, emperò, que la data «oficial» es va fixar per al 25 de març, en què l'església ortodoxa celebra la festivitat de l'Anunciació; una bona decisió perquè feia confluïr els valors revolucionaris amb la tradició popular representada per l'ortodòxia. Tanmateix, ja des dels primers dies de març hi hagué enfrontaments armats contra destacaments turcs més o menys aïllats; el 21 de març, contra la guarnició de Kalàvrita; el 23 de març es va rendir sense presentar batalla la guarnició de Kalamata. No es pot precisar clarament quan va començar la insurrecció a Patres; 22 o 23 de març són les dates que més fonts recullen, però d'altres donen el 25 de març, que al capdavall s'ajustaria als plans dels revolucionaris.

Tampoc no es posen d'acord els historiadors sobre l'arribada del metropolità Germanós a Patres, si el 25 al vespre o el 26. En qualsevol cas, moltes fonts coincideixen en el fet que el dia 26 de març, sia com a president del Directori d'Acaia, única autoritat revolucionària en aquell moment, sia obrant per compte propi, va fer públic i lliurà als membres del cos diplomàtic que es trobaven llavors a Patres —i adreçat particularment al cònsol de Gran Bretanya, conegut per la seva postura antigrega— el següent breu manifest, que almenys a l'estela de marbre que el reproduïx avui a la plaça d'Àgios Iorgos de la ciutat porta data del 22 de març:

Nosaltres, la nació grega dels cristians, veient que de temps en temps la nissaga otomana ens menysprea i pretén el nostre anorreament, ara d'una manera i adés d'una altra, hem decidit fermament o bé morir tots, o bé alliberar-nos, i per aquesta causa prenem les armes a mans, reclamant els nostres drets; ens trobem, doncs, segurs que tots els regnes cristians coneixen la nostra raó, i no sols no se'ns enfrontaran, sinó que ens acorreran, i que tenen el record que els nostres il·lustres avantpassats es mostraren sempre útils a la humanitat. Per això assabentem sa vostra Excel·lència, i us preguem que us esforceu perquè ens trobem sota la benevolència i la protecció d'aquest gran Estat.

No s'ha de confondre aquesta proclama —explícitament adreçada, com veiem, al cònsol britànic— amb la Declaració d'Independència, que tingué lloc a Epidaurè en gener de 1822, «primer any de la Independència», segons diu, i on es parla de constitució i d'administració única, però no s'esmenta rei ni cosa pareguda. La proclama del 26 de març del 1821 a Patres, en qualsevol cas, no pareix obra d'un bisbe messiànic i il·luminat; té un estil mesurat, tenint en compte la circumstància, i clarament i intel·ligentment es va escriure pensant en les potències occidentals més que no en els revolucionaris grecs.

Començava, com ja s'ha dit, una llarga i desigual lluita, en la qual no mancaren jugades fosques dels hipotètics aliats ni dolorosos enfrontament entre grecs. Això ja és matèria dels historiadors. Allò que val i que en va quedar d'aquelles jornades de primavera que el 25 de març simbolitza és que un grapat creixent d'homes i dones, de *Romií ke Romiés* van deixar de ser *raqiades*, vassalls del poder otomà, i van esdevenir *Él·lines ki El·linides*, grecs i gregues, recuperant una paraula de l'Antiguitat i donant-li un significat nou.

El camí no seria fàcil llavors, com no ho és ara per als seus descendents. Però, en versos de Vicent Andrés Estellés:

Allò que val és la consciència
de no ser res si no s'és poble.
I tu, greument, has escollit.
Després del teu silenci estricte,
camines decididament.

Volem, ja que hi som, acabar aquesta part amb poesia. Tothom coneix les primeres estrofes de *l'Himne a la Llibertat* de Dioníssios Solomós, escrit en 1823, perquè són l'himne nacional de Grècia; s'hi fa referència a la valentia grega, als ossos dels avantpassats. Fora bo, en contrapartida, fixar-se en les darreres estrofes (155-158), que s'adrecen als reis i a les icones i que escau recordar quan es parla de llibertats i independències:

»Δεν ακούτε, εσείς εικόνες
του Θεού, τέτοια φωνή;
Τώρα επέρασαν αιώνες
και δεν έπαυσε στιγμή.

»Que no sentiu, vosaltres, icones
de Déu, una veu tal?
Ara han passat segles
i no cessat ni un moment.

»Δεν ακούτε; Εις κάθε μέρος
σαν του Αβέλ καταβοά
δεν είν' φύσημα του αέρος
που σφυρίζει εις τα μαλλιά.

»Que no sentiu? Per tot arreu
clama com la d'Abel
no és un bufar de l'aire
que xiula als cabells.

»Τί θα κάμετε; Θ' αφήστε
να αποκτήσομεν εμείς
Λευθερίαν, ή θα την λύστε
εξ αιτίας Πολιτικής;

»Què fareu? Deixareu
que aconseguim nosaltres
la llibertat, o la desfareu
a causa de la Política?

»Τούτο αν ίσως μελετάτε,
ιδού, εμπρός σας τον Σταυρό·
Βασιλείς! ελάτε, ελάτε,
και κτυπήσετε κι εδώ».

»Si potser mediteu això,
heus ací, al davant vostre la Creu;
Reis! Vingueu, vingueu,
i feriu aquí també».

Η Σμύρνη, μάνα, καίγεται...

Serien els darrers dies d'agost o els primers de setembre del 1986 que a mitja tarda, a Salònica, en un petit cafè que feia cantonada amb la part alta d'Aristotelus, molt a prop de la Kókini Eklissia, m'esperava, avorrit, que s'hi aplegués prou gent per omplir un taxi i tornar a Kal·likràtia, a les portes de la Calcídica, on llavors sojornava. Era la meva primera estada llarga a Grècia, tot just acabada la carrera, el meu grec pobre i rudimentari però ja m'havien enganxat —encara no sabia de quina manera!— el nord del país en general i Salònica en particular. M'havia passat el dia recorrent la ciutat, omplint-me'n els ulls i la memòria, estava cansat i aquella espera, xarrupant un cafè *sketo*, se'm feia eterna...

De sobte, la remor de les veus va cessar, dominada per una que provenia del televisor que hi havia en un racó, en un alt prestatge que forçava a estirar el coll per veure'l. Aquella veu, la de Iorgos Dalaras —que tant havia de sentir en les meves vivències gregues—, amb música d'Apóstolos Kaldaras i lletra de Pithagoras, semblava sortida del fum de les imatges que omplien la pantalla —tantes vegades les veuria en diaris, revistes, llibres, documentals— tenia molt de *miroloi* per una ciutat cremada...

Η Σμύρνη, μάνα, καίγεται, καίγεται και το βιος μας,
ο πόνος μας δε λέγεται, δε γράφεται ο καημός μας...

Ρωμιοσύνη, Ρωμιοσύνη, δε θα ησυχάσεις πια,
ένα χρόνο ζεις ειρήνη και τριάντα στη φωτιά!

Η Σμύρνη μάνα χάνεται, τα όνειρά μας πάνε,
στα πλοία όποιος πιάνεται κι οι φίλοι τον χτυπάνε...

Esmirna, mare, es crema, i es crema tot el que teníem,
qui podria dir el nostre dolor, escriure la nostra pena?

Romiossini, Romiossini, ja no has de parar tranquil·la,
que vius un any en pau i trenta enmig del foc!

Esmirna s'ha perdut, s'esvaneixen els nostres somnis,
qui s'agarra als vaixells fins i tot els amics el colpegen...

En acabar la cançó vaig sentir sanglots darrere meu. M'hi vaig girar: un vell plorava, obertament, a llàgrima viva, enmig del silenci que s'havia fet al petit local. Com sortit del no res, el *kafetzis* comparegué al seu costat i va posar damunt la seva taula una tassa de cafè i un got d'aigua fresca, tot dient-li una frase que recordo com si acabés de sentir-la: «Βαρύ και γλυκό, παππού, παρηγοριά να έχεις!» Ho vaig entendre, tot i que llavors no en vaig copsar tot el sentit: «Carregat i dolç, jaio, perquè hi trobis consol». Quan va sorprendre la meua mirada em va dir, a tall d'explicació: «El jaio Pandelís és refugiat, xicot. Va néixer a Esmirna...» Eixugant-se els ulls amb la mànega, el vell Pandelís s'encarà amb mi: «No és només Esmirna, noi. És tot Àsia Menor. Aquell desastre no té remei. A la Romiossini li han tallat un braç, i saps què passa quan et tallen un braç? Que no el tens, no estàs sencer, però mai no podràs oblidar que el vas tenir...»

Fou així que vaig entrar en contacte amb la Μεγάλη Καταστροφή, el Gran Desastre d'Àsia Menor. O millor dit: amb la immediatesa emocional i humana que aquest Gran Desastre conservava en 1986 i que no ha minvat avui mateix, ans al contrari, potser s'ha acrescut per motiu del centenari. Per mi, fins aquell moment, la pèrdua de l'Hel·lenisme minorasiàtic no passava de ser una referència als llibres d'història; des d'aquella trobada amb el jaio Pandelís —que la terra li sigui lleu, perquè indubtablement ha traspasat fa molts anys; havia nascut, em va dir, en 1898— i de moltes altres trobades, perquè els meus millors amics a Grècia, i una bona munió de coneguts i saludats, procedeixen d'Àsia Menor, i n'estan ben orgullosos, la tragèdia ha pres la seva justa magnitud...

Abans de ploure, diuen, plovisqueja. El Gran Desastre de l'estiu i la tardor del 1922 no va ser sinó el darrer acte d'un drama que havia començat tot just acabada la Primera Guerra Mundial, a París, al Congrés de la Pau. A Grècia, representada per Elefthérios Venizelos, i mitjançant acords amb Gran Bretanya i França, se li encomanà el desembarcament de la 1a divisió del seu exèrcit a Esmirna el 2 de maig del 1919, per tal d'establir-hi una administració grega sota control aliat que hi garantís l'ordre i la seguretat de la població cristiana enfront d'eventuals arbitrarietats de l'administració otomana —en el bàndol perdedor de la Primera Guerra Mundial— i, més concretament, dels atacs de grups armats turcs irregulars que des del principi de la guerra perseguïen l'extermini de les poblacions no musulmanes d'Àsia Menor.

Aviat es feu evident que això no podia restringir-se a la contrada d'Esmirna, i en 1920 Venizelos va aconseguir que les Grans Potències consentissin —dubitativament i amb ben

poques ganes— l’avenç de les tropes gregues cap a l’interior d’Àsia Menor. Aquest avenç, en la pràctica, no es va materialitzar —amb aparents èxits inicials— fins la primavera del 1921; mentrestant dos esdeveniments havien canviat tot el panorama de la campanya.

El 23 d’abril de 1920, i després de l’autodissolució del darrer parlament otomà a Constantinoble (ocupada militarment per l’Entente), es va reunir per primera vegada a Ankara la Gran Assemblea Nacional on Mustafa Kemal i Mustafa İsmet (més endavant Kemal Atatürk i İsmet İnönü) foren elegits, respectivament, president i cap d’estat major. Començà aleshores l’organització d’un exèrcit turc regular que pogués enfrontar-se al grec, a banda d’acords més o menys secrets amb la recentment constituïda Unió Soviètica i amb França i Gran Bretanya.

L’1 de novembre de 1920, Venizelos va perdre les eleccions; el 5 de novembre marxava a l’exili a París, i després d’un plebiscit convocat l’11 de novembre i realitzat el 22 del mateix mes, tornava a ocupar el tron el rei Constantí I, que durant la guerra havia dut a terme una clara política germanòfila i s’havia exiliat després d’entrar en conflicte amb Venizelos. França i Itàlia no van reconèixer Constantí I com a cap d’estat, es van desentendre oficialment de la campanya d’Àsia Menor i van congelar tots els préstecs i indemnitzacions de guerra a Grècia. Gran Bretanya no se’n va retirar, però només hi va intervenir a efectes diplomàtics. Això feia insostenible per a Grècia la campanya d’Àsia Menor, que implicava una despesa diària de 8.000.000 de dracmes (de l’època!).

L’exèrcit grec, en el seu avenç cap a Ankara, havia ocupat enclaus de gran importància estratègica com ara Eskişehir i Afyonkarahisar (els antics Dorilèon i Acroinon / Nicòpolis), però va lliurar la seva darrera batalla, de resultat incert, entre agost i setembre del 1921, a la riba del riu Sangàrios (l’antic Sagaris, en turc Sakarya), vora l’antiga Gòrdion (en turc Polatlı), només 80 km a l’oest d’Ankara. Hauria estat el moment de completar, probablement amb èxit, l’avenç fins a Ankara; però l’Estat Major grec va decidir establir-hi posicions permanents, i en aquestes van restar les tropes gregues, en una relativa inactivitat i sempre a la defensiva, quasi durant un any.

Mustafa Kemal no va perdre aquest temps preciós i decidí: es va dedicar a reforçar el seu exèrcit, a assegurar totes les posicions que poguessin impedir un eventual avenç grec cap a orient i a ocupar aquelles que li permetessin atacar, és a dir, les forces turques van passar de la defensa a l’atac mentre les gregues van fer exactament el contrari.

A trenc d’alba del 13 d’agost de 1922 l’exèrcit turc engegà un atac contra Afyonkarahisar, dirigit personalment per Mustafa Kemal i Mustafa İsmet; van trencar les línies gregues sense trobar-hi pràcticament resistència —potser l’exèrcit grec, incomprendiblement, esperava enfrontar-se a les tropes irregulars de feia un any— i van avançar 15 km cap a l’oest, agafant els grecs entre dos focs. Al llarg de les dues setmanes següents es va produir la descomposició de l’exèrcit grec, en un camp que pugui cap a la costa. El 24 d’agost l’estat major grec es concentrà a Esmirna i donà ordres... quan ja no hi havia ningú per obeir-les; el 5 de setembre les darreres tropes embarcaven a Artaki, en fuga, deixant la

població grega autòctona a la seva sort però assegurant-li fins el darrer moment que no abandonarien Esmirna.

Com el jaio Pandelís em va dir seixanta-quatre anys més tard, «no és només Esmirna, és tot Àsia Menor», però la importància simbòlica d'Esmirna com a centre florent de l'Hel·lenisme a la riba asiàtica de l'Egeu és indiscutible. El 8 de setembre de 1922 hi entraven els primers soldats turcs; l'endemà començaven els saqueigs, els incendis, les violacions, les massacres de grecs, d'armenis, de súbdits d'estats europeus, en un bany de sang que va durar fins als darrers dies de setembre...

Molts grecs —molts cristians— s'abocaren llavors a una fuga desesperada, encabint-se en tota embarcació que els pogués portar a Lesbos o a Quios; alguns, entre ells el jaio Pandelís, van tenir la sort que els acollissin en algun vaixell de bandera estrangera que es trobés llavors al port d'Esmirna. Van ser els primers refugiats d'Àsia Menor que van arribar a Grècia, i van assistir, potser atònits, a una sublevació militar venizelista, el Moviment de l'11 de Setembre, encapçalat pels coronels Nikólaos Plastiras i Stilianós Gonatàs; a l'exili definitiu del rei Constantí I, que, quatre mesos després, a Palerm, moriria d'una aturada cardíaca, i a la pujada al tron el 27 de setembre del seu fill com a Jordi II; a la constitució d'un consell de guerra extraordinari que jutjà per alta traïció, potser amb excessiva celeritat, Geórgios Khatzanestis (comandant de la campanya d'Àsia Menor), Dimítrios Gúnaris (ex-primer ministre), Nikólaos Stratos (ex-primer ministre), Petros Protopapadakis (ex-primer ministre), Nikólaos Theotokis (ministre d'Afers Militars al govern de Gúnaris) i Geórgios Baltatzís (ministre d'Exteriors en el mateix govern), Mikhaïl Gudas (vicealmirall i ex-ministre) i Xenofon Stratigós (general de divisió i ex-ministre); a la condemna a mort i afusellament dels sis primers el 15 de novembre; i, sobretot, a la designació de l'exiliat Elevthérios Venizelos com a representant a la conferència de Lausana, de la qual el 24 de juliol de 1923 sorgiria el tractat homònim amb Turquia pel qual s'intercanviaren «1.650.000 súbdits otomans de religió cristiana per 670.000 súbdits grecs, de religió musulmana».

Aquest intercanvi de poblacions, fet, com es veu, segons el criteri de la religió, va suposar la segona i més nombrosa onada de refugiats, que per molts anys romandrien com una mena de cos estrany a Grècia sense incorporar-se per complet a la societat grega. Una gran part d'aquesta —en essència la facció antivenizelista, però també la comunista— els va fer sentir massa vegades com a estrangers a la seva suposada pàtria, dificultant —per bé que suposaven aproximadament una cinquena part de la població grega total— el seu assentament a les terres de conreu que se'ls adjudicaren per dotar-los de mitjans de vida, entrebancant el seu dret al vot, mantenint-los en penoses condicions de subsistència en tendes de campanya i poblaments de barraques a les rodalies d'Atenes i el Pireu, de Salònica, de Volos i en molts altres llocs...

Aquest traumàtic desarrelament i aquest problemàtic rearrelament suposen, encara avui, una ferida mal tancada; la mutilació de què em va parlar el jaio Pandelís. Una prova n'és la gran quantitat de bibliografia, de documentals, de literatura de tota mena que ha inspirat

des de sempre, i especialment aquests darrers anys anteriors al centenari; però sobretot, la facilitat amb què s'encenen els ànims i la passió enterboleix la raó, en primera instància, quan es tracta el tema, i no sols en xerrades de cafè sinó fins i tot en congressos o jornades que se li dediquen. Qui no té un avi refugiat o que va fer el soldat a la campanya d'Àsia Menor?

M'és difícil cloure aquest escrit d'una manera optimista, ni tan sols positiva; les meves pròpies vivències hel·lèniques m'han fet identificar-me amb l'Hel·lenisme d'Àsia Menor i amb els refugiats. El més paregut és el que va dir el fill d'un amic —de família procedent de Prusa i reasentada en 1923 a Serres, a 80 km de Salònica, on viuen actualment— quan brindàvem en memòria de tantes pàtries perdudes: «Si no hi hagués hagut el Gran Desastre, si ens haguéssim quedat allí, el que pareix segur és que no seríem avui ciutadans de la Unió Europea ni tindríem el nivell de vida que tenim». Aquestes paraules, crec que carregades de seny, ens han de fer reflexionar. He començat referint-me a la cançó «Η Σμύρνη, μάνα, καίγεται», pertanyent al disc *Μικρά Ασία*, editat el 16 d'octubre de 1972, any del cinquantenari del Gran Desastre. Una altra de les cançons d'aquest disc porta per títol «Πέτρα πέτρα χτίσαμε», i parla de Kokinià, un barri del Pireu en què s'assentaren molts refugiats:

Πέτρα πέτρα χτίσαμε μια φτωχή γωνιά,
τη ζωή μας κλείσαμε μες στην Κοκκινιά.

Δάκρυ δάκρυ φτάσαμε ως τη λησμονιά,
τι είμασταν ξεχάσαμε μες στην Κοκκινιά...

Μα το βράδυ που 'ρχεται τ' όνειρο μας παίρνει,
στην Πέργαμο μας φέρνει και στο Μαρμαρά!

Δρόμο δρόμο βρήκαμε χώμα και νερό,
απ' τον πόνο βγήκαμε κι από το χαμό.

Συννεφάκια αρμένισαν σ' άλλους ουρανούς,
τα παιδιά μας γέννησαν κόρες κι εγγονούς...

Pedra a pedra vam construir un pobre racó,
vam tancar la nostra vida dins de Kokinià.

Llàgrima a llàgrima vam arribar a la desmemòria,
dins de Kokinià vam oblidar allò que fórem...

Però de nit, quan el somni arriba ens pren,
ens porta a Pèrgam i a Màrmarā!

Camí caminet vam trobar terra i aigua,
vam sortir del dolor i de la pèrdua.

Van salpar com nuvolets cap a altres cels,
els nostres fills van engendrar filles i nets...

La història no es pot canviar; però cal estudiar-la i conèixer-la. El Gran Desastre d'Àsia Menor és ja un objecte d'estudi —venerable, això sí, i li correspon el més gran respecte— i com a tal se li dediquen moltes pàgines d'aquest número de *Torre dels Vents – Αέρηδες*. Llegiu-les.

Salònica – Castelló de la Plana
Agost – novembre de 2022